

GRETHE VÆRNÖ:

Det glömda
Europa

De mänskliga rättigheterna och avspänningen

Det är märkvärdigt svårt att få igång en diskussion om sammanhanget mellan mänskliga rättigheter och fred i Europa, konstaterar Grethe Værnö. Den mest väsentliga grunden till konflikt är det sovjetiska undertryckandet av Östeuropa. Utan en liberalisering i Öst kan vi inte få en varaktig fred där vi i samarbete kan bygga upp en fredsbevarande struktur.

Behandlingen av frågan om de mänskliga rättigheterna är ett av de vanligaste dilemman som västvärlden står inför i arbetet för säkerhet och samarbete mellan Öst och Väst i Europa.

Västländerna kände det som en stor och löftesrik seger, då bestämmelserna om de mänskliga rättigheterna inarbetades som en central del av Helsingforsdeklarationen. Denna deklaration ligger till grund för ett ömsesidigt nät av förpliktelser, som ett verkligt fredsarbete i Europa måste vila på.

För dessa länder var en "fredlig förändringsprocess" – en liberalisering i Öst – en förutsättning för att lösa Europas problem. Detta hoppades man uppnå genom en kombination av militär avspänning, kommunikationer, kontakter och ekonomiska initiativ kopplade till sovjetiska eftergifter både i form av inre liberalisering och i yttre uppträdande.

Efter Madrid-konferensen har ESK-processen delat sig i två linjer: en huvudlinje i ESK-konferensen om nedrustning i Stockholm och en sidolinje i expertkonferensen om mänskliga rättigheter i Ottawa.

Det är en viss fara för att de mänskliga rättigheterna skulle kunna skjutas åt sidan i ESK-processen. Vi möter i dag en räckvärd åsikt som talar mot ett aktivt samarbete för de mänskliga rättigheterna i öst-väst-sammanhang:

– Ju större pressen från Väst på Sovjet om de mänskliga rättigheterna blir, desto mindre kommer vi att uppnå, därför att den sovjetiska reaktionen har varit att strama åt.

– Vårt engagemang för de mänskliga rättigheterna uppfattas som ett hot mot själva det sovjetiska systemet. Därmed

Grethe Værnö är stortingsrepresentant för Høyre och medlem av Utenrikskomiteen, motsvarigheten till vårt utrikesutskott.

ökar spänningen i stället för att minska. Detta engagemang får därmed också skulden, när vi icke uppnår något till exempel när det gäller nedrustning.

– Det hela är en illusion, därför att Sovjet inte kan tillåta någon form av liberalisering om dess system skall bevaras.

– Vi uppmuntrar dissenter och opposition i Österuropa. Vi påtar oss ett moraliskt ansvar, som vi icke är inställda på att följa upp.

Till detta kan optimisterna svara att vi absolut har uppnått något i riktning mot att öppna samfunden i hela Östeuropa för mera förbindelser och kontakter med Västeuropa och att det mullrar och rör på sig både i Polen, Östtyskland och Ungern.

Olika grunduppfattningar

Bland dem som har samarbetat för och stött avspänningspolitiken har det funnits många olika uppfattningar om vad som varit fel i Europa. Med bland stöttepelarna fanns de, som menade att det snarare var Väst som utgjorde problemet. För dem var avspänningspolitikens stora uppgift att dämpa den västliga politiken. Fokusering på de mänskliga rättigheterna var en ovälkommen ursprung.

Aktivt arbete för de mänskliga rättigheterna är också av underordnad betydelse för dem som har en nykter, realpolitisk hållning till möjligheterna att uppnå väsentliga förändringar i det sovjetiska systemet och till långsiktiga mål. För dem blir det mera en fråga om "konflikthantering" och påverkan på Sovjets yttre uppträdande vid varje tidpunkt. Man går ut från att det består ett varaktigt

motsättnings- och spänningsförhållande först och främst därför att Sovjet är en maktpolitisk och expansiv supermaktsgranne – något som inte lär förändra sig i en handvändning. Man erkänner att insistering från Väst på förpliktelserna för de mänskliga rättigheterna är en blandning av spilld möda och ett extra irritationsmoment och koncentrerar sig på de handlingar i ömsesidigt intresse, som kan dämpa de militära motsättningarna och omöjliggöra bruk av vapen för att främja politiska mål, i varje fall mellan Öst och Väst.

Vi har också en mellangrupp av socialister i Europa, som kanske har en tendens att vara mindre absolut i sitt principiella fördömande av det kommunistiska systemet men som reagerar mot brott mot de lagar, som i teorien skulle gälla. Från den gruppen hörs punktvis kritik eller också koncentrerar man sig på områden, där man efter egen bedömning menar att det borde vara möjligt för Sovjet att gå med på ömsesidiga förpliktelser. Häre kan ligga ett politiskt färgat önsketänkande, nämligen att om inte den socialistiska eller den kommunistiska staten kan ta till vara de mänskliga rättigheterna och friheterna, skulle det vara ett totalt nederlag för alla som bekänner sig till denna tro. Det "bör" vara möjligt för Sovjet att tillåta vissa fundamentala friheter. Några kanske kan ta till utgångspunkt Sovjets egen grundlag från 1977 – läst genom våra glasögon. Något liknande tycks ligga bakom då enskilda grupper tar upp tillfälliga övergrepp mot tex religiösa eller etniska grupper eller yrkeskolleger.

De flesta har i alla fall en högre ambitionsnivå. De menar, att det måste finnas

något vi kan göra aktivt, vi själva och nu, för att påskynda en utveckling, som är oundviklig (hoppas vi). Många värderar positivt det vi har uppnått och andra understryker, att om vi sopar problemet med de mänskliga rättigheterna under mattan kan detta verka förslöande på oss själva och på vår förståelse för vad som är orsak till problemen.

Vår hållning kommer naturligtvis att bero på hur avgörande vi menar att frågan om mänskliga rättigheter är för Europas framtid – hur stor del av öst-västkonflikten och spänningen som djupast sett beror på situationen för de mänskliga rättigheterna. I detta sammanhang bör påpekas, att det bara delvis är möjligt att skilja ut de mänskliga rättigheterna som ett separat ämne i Europa. Vi står inför en syntes av ideologi, maktstruktur och nationell imperialism, där läget för de mänskliga rättigheterna "bara" är en funktion av alla dessa faktorer. Vi kan icke skilja kampen för de mänskliga rättigheterna från kampen för demokrati, för inre och yttre fred och för stabilitet. Det kan icke bli en varaktig fred i Europa förrän denna klyfta är övervunnen.

Hur dialogen formar sig

Med det är märkvärdigt svårt att få igång en diskussion om sammanhanget mellan mänskliga rättigheter och fred i Europa. Mycket ofta möter vi följande korttänkta tankebanor:

- Klara övergrepp, tortyr, fängelse för åsiktsyttringar är brott mot de antagna reglerna för mänskliga rättigheter.
- Respekt för de mänskliga rättigheterna är en förutsättning för inre fred.

Fred definieras då som positiv fred, frihet från förtryck ovanifrån, från passivt och "strukturellt" våld (enligt denna definition råder naturligtvis inte fred varken i Sovjet eller i de östeuropeiska länderna).

Så långt är det gott och väl. Men, i stället för att göra den naturliga kopplingen mellan inre fred och internationell fred, inskränker man fredsbegreppet igen och går över till att prata om frånvaro av väpnad konflikt:

– Konflikten mellan Öst och Väst är antingen en upprustningskonflikt eller en supermaktskonflikt. Hotet mot Västeuropa är "bara" att bli indragen i en supermaktskonfrontation.

– Det egentliga fredsarbetet är därmed arbetet för nedrustning och mot kärnvapen.

Vi kan icke skilja kampen för de mänskliga rättigheterna från kampen för demokrati, för inre och yttre fred och för stabilitet.

Om vi går med på denna rad av argument, suddar vi ut den väsentligaste grunden till konflikt i Europa – det sovjetiska undertryckandet av Östeuropa. Vi förlorar ur sikte att vi icke kan få en varaktig fred, en positiv fred där vi i samarbete kan bygga upp fredsbevarande strukturer, utan en liberalisering i Öst.

Läget i Europa

Låt oss kortfattat se på några av de viktigaste sammanhangen mellan de mänskliga rättigheterna och fred i Europa.

– Den kommunistiska ideologien med tonvikt på kollektiva rättigheter står i en olöslig konflikt till kapitalismen. Den är i sig själv en utmaning mot det västliga systemet; den frammanar hos många en föreställning om en väpnad revolution.

– Den totalitära strukturen blir med nödvändighet ett undertryckande av individuella rättigheter och friheter. Av detta följer en latent "ofred" – en tvångssituation som den västliga, internationaliserade och solidariserade människan icke kan vara likgiltig inför.

– En konsekvens är också att man får ett slutet samfund, som kommer att få samarbetsproblem med Väst av många orsaker, både därför att Sovjet vill gardera sig mot smitta och påverkan och för att systemen är så asymmetriska. I Väst är enskilda människor och privata organisationer utrikespolitiska aktörer – de agerar politiskt (också partipolitiskt) som påtryckningsgrupper, i ekonomiska transaktioner, i kultur och nu också i säkerhetspolitik.

Den väsentligaste grunden till konflikt i Europa: det sovjetiska undertryckandet av Östeuropa.

Sovjet är däremot en centraldirigerad och kontrollerad stat.

Medborgaren i Väst kräver i ökande grad att regimen skall vara en legitim representant för folket. Socialistiska totalitära regimer kan heller inte undgå detta krav, när det yttrar sig – det har vi sett i Polen. Detta kommer att bli en källa till konstant spänning de kommande åren.

Situationen för de mänskliga rättigheterna i Östeuropa är ett problem för sig. Sovjetiskt undertryckande av dessa stater hade under alla omständigheter betytt att de mänskliga rättigheterna blivit satta ur spel. Det är icke möjligt att upprätthålla individuell frihet i länder, där befolkningen inte har handlingsfrihet. Dessutom brukas det totalitära systemet som kontrollmedel i form av nationell ideologi – både av den nationella makteliten och av den yttre kontrollmakten.

Därmed har vi både samma slags samarbetsproblem som med Sovjet och dessutom det hot mot europeisk säkerhet, som ligger i en på sikt instabil situation, plus de samarbetsproblem, som består i att dessa staters utrikespolitik dikteras av sovjetiska intressen.

Framtiden

Vi kan konstatera att situationen för de mänskliga rättigheterna i Östeuropa är absolut väsentlig för vår framtid. Men vad kan vi göra för att påverka den?

Vi har två huvudalternativ.

Å ena sidan kan vi lägga oss på en kurs där målet skall vara en normalisering av förhållandena staterna emellan – ett slags erkännande av att direkt, aktivt arbete för de mänskliga rättigheterna är onyttigt, spänningsskapande och verkar tvärt emot sin avsikt. Vi får låta bli att prata om att vårt mål är att främja en "fredlig förändringsprocess" och hoppas att tiden arbetar för oss.

Motargumenten är följande:

– Sovjet vet utmärkt väl, att vi i våra hjärtan inte accepterar situationen var-

ken i Sovjet eller i Östeuropa. En sådan politik skulle icke vara trovärdig.

– Vi kan aldrig bli så politiskt dresse-
rade, att vi av olika hänsyn underlåter att
stödja dem som kämpar för de värden,
som är grundläggande för våra samfund
eller för grupper vi identifierar oss med
antingen det gäller fackföreningar, kvin-
nor eller religiösa och etniska grupper.

– Vi måste gå med på att stater enga-
gerar sig i inre förhållanden i andra
länder och att detta är en tendens i ut-
veckling.

– Vi är tvungna att följa ingångna av-
tal, därför att det vore meningslöst att
ingå nya avtal om vi inte håller fast vid
giltigheten i de avtal vi redan ingått och
för att vi måste upprätthålla respekten
för internationella förpliktelser.

– Vi kan inte tillåta, att Sovjet inhös-
tar vinsten av de bestämmelser och det
samarbete det själv önskat och glömmer
det som skulle vara dess eftergifter.

– Vi kan inte acceptera Sovjets
huvudargument, att de mänskliga rät-
tigheterna är inre angelägenheter. Det
blir i ökande grad så att maktavarna i
ett land måste stå till ansvars utåt om de
vill bli uppfattade som legitima. Folk-
rättsligt har också förpliktelserna om de
mänskliga rättigheterna ingåtts inför ett
internationellt forum.

– Dessutom vore det politiskt och na-
tionellt oklokt att blunda för att just si-
tuationen för de mänskliga rättigheterna
i Öst är orsaken till spänning och oro.
Det skulle kunna leda vår egen säker-
hets- och avspänningspolitik in på ett
önsketänkandets blindspår och förvirra
vårt eget medvetande om de djupare lig-
gande orsakerna till konflikten.

– Sist men inte minst vi får inte ge

upp hoppet om att människorättsarbetet
har haft och i fortsättningen kan få en
viss verkan.

Det andra alternativet

Det andra alternativet är aktivt arbete.
Men hur?

Först och främst är det fråga om dia-
log, även om vi inte kan vänta någon
speciellt fruktbar dialog om människo-
rätt mellan totalitära, kommunistiska
stater och demokratiska, pluralistiska.
Men vi kan fördjupa förståelsen för var-
andras synpunkter.

Vi bör utnyttja alla fora, på alla euro-
peiska plan för att få fram vår syn på de
problem och konflikter, som uppstår på
grund av de östliga systemen och deras
sätt att förtrycka; på orsakerna till att vi
reagerar som vi gör och varför detta är så
viktigt; på hur respekt för mänskliga rät-
tigheter leder till större internationell
fred genom solidaritet över gränserna.

---

*Vi kan inte acceptera Sovjets
huvudargument, att de mänsk-
liga rättigheterna är inre ange-
lägenheter.*

Vi bör föra fram vår syn på de poli-
tiska rättigheterna som förutsättning för
de ekonomiska rättigheterna och på sam-
manhanget mellan de individuella rät-
tigheterna och "folkens rättigheter" som
ett legitimitetsproblem. Vårt handikapp i
en sådan dialog är för övrigt att vi i våra
länder har en politisk och ideologisk
mångfald, som gör oss mera påverkbara

än vår motpart och försvagar vår "förhandlingsposition".

Vi bör också följa upp de konkreta förpliktelserna i Helsingfors-avtalet. Särskilt intressant är här en resolution från Europarådet om en traktat om skydd för dem som arbetar för de mänskliga rättigheterna enligt Helsingfors-avtalet. Man bör också sörja för att iaktta helheten – inte splittra upp de mänskliga rättigheterna så starkt att vi förlorar känslan av att detta i verkligheten är en fråga om diktatur mot demokrati.

Intressanta enstaka fakta inom denna helhet kan för övrigt vara rättigheter, som är definierade i den sovjetiska grundlagen: frihetsbegreppet, likaberättigande, fackföreningsrättigheter och något, som inte har berörts, nämligen folk-

rätten i krig och särskilt undervisning om detta inom västvärldens väpnade styrkor.

Detta är dubbelt undertryckt.

Ett specialproblem är hur vi skall behandla brott mot detta avtal i de östeuropeiska länderna. Det gäller både eventuell sanktionspolitik från Väst och vår hantering av – eller förhållande till dissidents inom dessa länder. Detta kunde vara ämnet till en helt ny artikel. Men det belyser min slutsats, nämligen att länderna i Väst mötte upp i Ottawa för att diskutera det viktigaste och viktigaste problemet i avspänningspolitiken utan att detta problem beaktats i den offentliga opinionen och utan en genomarbetad, konsekvent strategi och med stor potentiell politisk oenighet i ryggen.